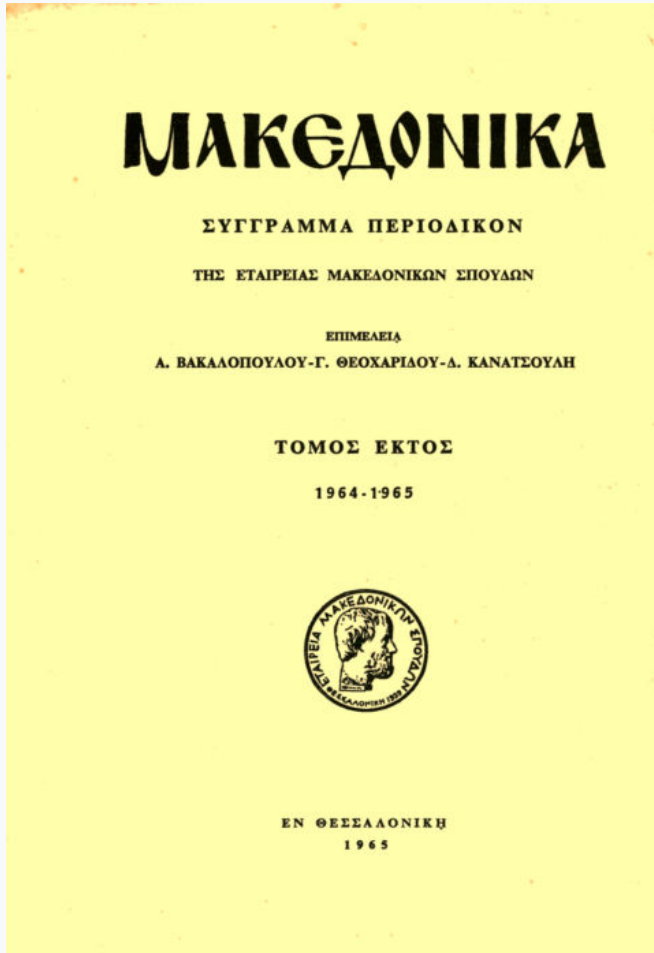

Μακεδονικά

Τόμ. 6, Αρ. 1 (1965)

Νεώτεροι έρευναι εις τον Άγιον Νικόλαον Ορφανόν Θεσσαλονίκης

Α. Ξυγγόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.460](https://doi.org/10.12681/makedonika.460)

Copyright © 2014, Α. Ξυγγοπούλου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ξυγγόπουλος Α. (1965). Νεώτεροι έρευναι εις τον Άγιον Νικόλαον Ορφανόν Θεσσαλονίκης. *Μακεδονικά*, 6(1), 90–98. <https://doi.org/10.12681/makedonika.460>

ΝΕΩΤΕΡΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ
ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΟΡΦΑΝΟΝ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Αί κατά τὰ ἔτη 1959 καὶ 1960 γενόμεναι ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως¹ καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν μου ἐργασίαι εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ὁρφανοῦ Θεσσαλονίκης σκοπὸν εἶχον ἀφ' ἑνὸς τὴν ἐπισκευὴν τοῦ μνημείου καὶ τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχικῆς του μορφῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸν καθαρισμόν καὶ τὴν στερέωσιν τῶν ἐξόχως πολυτίμων τοιχογραφιῶν του. Ἡ δημοσίευσίς τῶν σπουδαίων τούτων ζωγραφικῶν ἔργων, τῶν ὁποίων ὁ καθαρισμὸς συνετελέσθη μὲ ἀπαράμιλλον δεξιοτεχνίαν καὶ ζῆλον ὑπὸ τοῦ καλλιτέχου συντηρητοῦ τῆς ὑπηρεσίας κ. Φ. Ζαχαρίου καὶ τοῦ συνεργείου του, καὶ πού ἡ μελέτη τῶν μὲ ἔχει ἀπὸ μακροῦ ἀπασχολήσει, θὰ ἴδῃ τὸ φῶς εἰς ἰδιαίτερον ἐκτυπούμενον ἤδη βιβλίον. Ἐδῶ σκοπὸς μου εἶναι νὰ ἐκθέσω τὰ νέα περὶ τοῦ μνημείου στοιχεῖα, τὰ προκύψαντα ἀπὸ τὰς τελευταίως εἰς αὐτὸ γενομένας ἐργασίας. Πρὸ τούτου ὁμως νομίζω σκόπιμον νὰ προσθέσω ὀλίγας λέξεις εἰς ὅσα ἔγραψα εἰς προγενεστέραν μου ἐργασίαν² περὶ τοῦ ὀνόματος Ὁρφανός, πού φέρει ὁ ναός, καὶ περὶ τοῦ πιθανοῦ ἰδρυτοῦ τῆς μονῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ναὸς ἀνήκεν, ἀκόμη δὲ νὰ ἐπιχειρήσω τὸν κάπως ἀκριβέστερον χρόνον τῆς ἰδρύσεως τοῦ ναοῦ καὶ τῆς μονῆς.

1. Ὁ ἰδρυτὴς καὶ ὁ χρόνος ἰδρύσεως τῆς μονῆς.

Εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἐργασίαν μου εἶχον καταλήξει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἰδρυτὴς τῆς μικρᾶς μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἦτο πιθανώτατα ὁ Νίκων Σκουτέριος Καπανδρίτης Ὁρφανός, κατὰ κόσμον Νικόλαος, ἀνήκων εἰς ἓνα κλάδον τῆς μεγάλης ἀρχοντικῆς οἰκογενείας τῶν Σκουτερίων Καπανδριτῶν, ἄλλο μέλος τῆς ὁποίας, ὁ νεαρὸς Γεώργιος

¹ Θέλω καὶ ἀπὸ τὴν θέσιν αὐτὴν νὰ εὐχαριστήσω θερμῶς τὸν Διευθυντὴν τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναστηλώσεως κ. Ε. Στίκαν διὰ τὸ ἐνδιαφέρον του κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν εἰς τὸ μνημεῖον ἐργασιῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸν τότε Ἐφορὸν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ τῶρα καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Σ. Πελεκανίδην διὰ τὴν πρόθυμον καὶ πολῦτιμον συμπαράστασίν του.

² Α. Ξυγγολοπούλου, Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἐκ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων, Θεσσαλονίκη 1952, 29 κ.ἑξ.

Σκουτέριος Καπανδρίτης, εἶχε ταφῆ εἰς τὴν μικρὰν μονήν, ὅπου εὐρέθη τὸ κάλυμμα τῆς σαρκοφάγου του, ἀποκείμενον τώρα εἰς τὴν Μονὴν Βλατάδων. Ὡς πρὸς τὸν χρόνον ἰδρύσεως τῆς μονῆς, εἶχον παρατηρήσει ὅτι αὕτη ἀνήκει εἰς τὸν 14ον αἰῶνα. Ἦδη, μετὰ τὸν καθαρισμόν τῶν τοιχογραφιῶν, δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν κάπως ἀκριβέστερον τὴν διακόσμησιν αὐτὴν εἰς τὴν δευτέραν περίπου δεκαετίαν τοῦ 14ου αἰῶνος. Αἱ τοιχογραφίαι αὗται εἶναι ἀσφαλῶς σύγχρονοι πρὸς τὴν κτίσιν τοῦ ναοῦ συνεπῶς καὶ πρὸς τὴν ἰδρυσιν τῆς μικρᾶς μονῆς, τῆς ὁποίας ὁ ναὸς οὗτος ἐχρησίμευεν ὡς καθολικόν.

Ὁ Tafrali, χρησιμοποιοῦν σημειώσεις τοῦ Stanojevic' ἀπὸ τὸ σερβικόν κείμενον τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δανιήλ (1323-1337), Βίοι τῶν Σέρβων ἡγεμόνων καὶ ἀρχιεπισκόπων, ὅπου γράφεται ὅτι ὁ κράλης Μιλοῦτιν (1282-1321) «fit construire à Thessalonique l' église Saint-Nicolas, ainsi que l' église Saint-Georges, où saint Sava fut sacré. Comme elle avait été détruite, Milutine la fit réédifier et la dota de villages et de métochia», ὑποθέτει ὅτι ἡ ἀναφερομένη ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἶναι ἴσως ὁ Ὁρφανός.¹ Ἄλλ' ἀπὸ τὸ κείμενον, τοῦ ὁποίου ἀκριβεστάτην κατὰ λέξιν μετάφρασιν ὀφείλω εἰς τὴν εὐγενῆ καλωσύνην τοῦ ἀγαπητοῦ φίλου καὶ συναδέλφου κ. Μ. Λάσκαρι, ποῦ καὶ ἀπὸ τὴν θέσιν αὐτὴν θερμότατα εὐχαριστῶ, ἀπὸ τὸ κείμενον λοιπὸν αὐτὸ οὐδόλως προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Ὁρφανοῦ. Ἐκ τῶν συμφραζομένων φαίνεται μᾶλλον ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τὸν ὁποῖον ὁ Tafrali ταυτίζει πρὸς τὴν Μονὴν Ἰσως τοῦ Φιλοκάλλου.

2. Ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ ναοῦ.

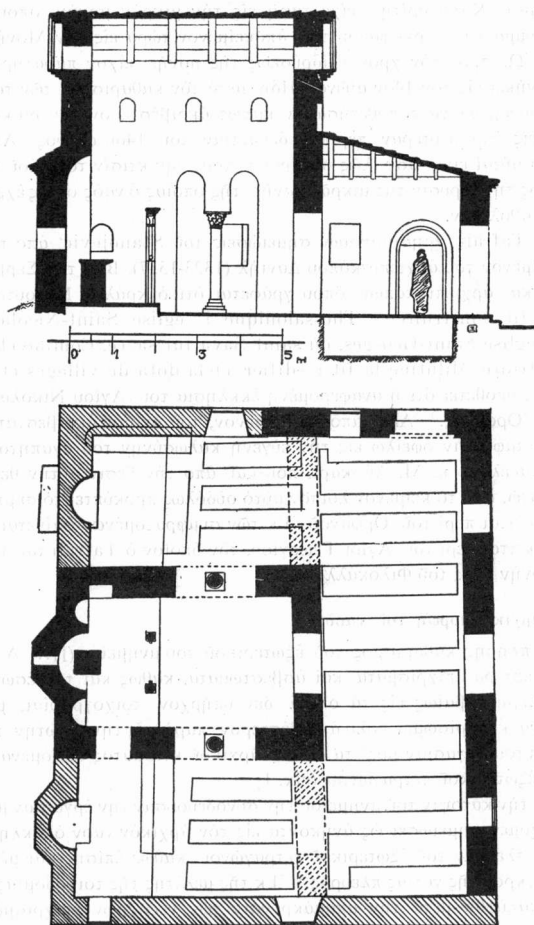
Ὁ πλήρης καθαρισμὸς τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ μνημείου (Πίν. Α') ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα ἐπιχρίσματα καὶ ἀσβεστόματα, καθὼς καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ, εἰς τὰ μέρη βεβαίως εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ὑπῆρχον τοιχογραφίαι, μᾶς ἐπέτρεψε νὰ καθορίσωμεν πολὺ ἀκριβέστερον, παρὰ εἰς τὴν πρώτην περὶ τοῦ ναοῦ τούτου ἐργασίαν μας² τὰ ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ κτίσματος σφωζόμενα τμήματα τοῦ ἐξωτερικοῦ τετραγώνου (εἰκ. I).

Εἰς τὴν κάτωψιν τοῦ μνημείου, τὴν συνοδεύουσιν τὴν ἐργασίαν μας ἐκείνην, εἶχομεν σημειώσει ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν ἀρχικὸν ναὸν ὀλόκληρον τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ἐξωτερικοῦ τετραγώνου, καθὼς ἐπίσης καὶ μέρος τοῦ πρὸς Δ ἄκρου τῆς νοτίας πλευρᾶς.³ Ἐκ τῆς μελέτης τῆς τοιχοδομίας, ὡς αὐτὴ ἀπεκαλύφθη μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν νεωτέρων ἐπιχρισμάτων, ἡ

¹ O. T a f r a l i, Thessalonique, des origines au XIVe siècle, Paris 1919, 309 κ.ἐξ.

² Ξυγγόπουλος, ἐνθ' ἀνωτ. 38 κ.ἐξ.

³ Αὐτόθι, σ. 35, εἰκ. 18.

Εικ. 1. "Άγιος Νικόλαος Ὁρφανός. Κάτοψις καὶ τομή τοῦ ναοῦ
μετὰ τὰς γενομένης ἐργασίας.

διαπίστωσίς μας, ὡς πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν, ἐπεβεβαιώθη ἀπολύτως. Προκειμένου περὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς ἔχομεν τώρα ἀσφαλεστέρας ἐνδείξεις. Τὸ δυτικὸν αὐτῆς ἤμισυ μετὰ τῆς θύρας καὶ ἐνὸς παραθύρου ἀνήκουν εἰς τὸ ἀρχικὸν κτίσμα. Κατὰ τὸ μέσον τῆς πλευρᾶς αὐτῆς τὸ παλαιὸν τμήμα διακόπτεται κανονικῶς. Εἰς τὸ πάχος τοῦ τοίχου κατὰ τὸ σημεῖον αὐτὸ διακρίνονται λείψανα γραπτῆς διακοσμῆσεως, δηλοῦσης τὴν ἀρχικῶς ἐκεῖ ὑπαρξίν θύρας, τὸ πλάτος τοῦ ἀνοίγματος τῆς ὁποίας δὲν εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ ὀρίσωμεν. Τὰ δύο ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς παράθυρα, καθὼς καὶ τὸ κατὰ τὴν νοτίαν, εἶναι ἀναμφισβητήτως σύγχρονα πρὸς τὸ ἀρχικὸν κτίσμα (Πίν. Α. 1). Τοῦτο ἀποδεικνύουν κατὰ τρόπον ἀπολύτως θετικὸν τὰ γραπτὰ κοσμήματα, τ' ἀποκαλυφθέντα εἰς τὸ πάχος τοῦ τοίχου, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται, ἐκατέρωθεν σταυροῦ, ἐκτὸς τῆς γνωστῆς ἐπιγραφῆς: Ι(ΗΣΟΥ)Σ Χ(ΡΙΣΤΟ)Σ ΝΙ-ΚΑ, καὶ αἱ ἀρκετὰ σπάνια: ΣΤ(ΑΥ)ΡΟΣ Ι(ΗΣΟΥ) Χ(ΡΙΣΤΟΥ) Υ(ΙΟΥ) ΤΟΥ Θ(ΕΟΥ), Ε(ΛΕΝΗ) Ω(ΦΘΗ) Θ(ΕΟΥ) Τ(ΑΦΟΣ), Π(ΑΣ) ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ ΠΡΟΣΚΥΝΕΙ ΣΤ(ΑΥ)ΡΟΝ Χ(ΡΙΣΤΟΥ) Τ(ΟΝ) ΤΗΜΙΟΝ. Τὰ τελευταῖα δὲ αὐτὰ ἐνθυμίζουσιν τὰ ἀνάλογα, τὰ συνοδεύοντα ὁμοίως μορφῆς διακόσμησιν εἰς τὴν μικρὰν κόγχην, τὴν εὕρισκομένην εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ Ἱεροῦ, καὶ ἔχοντα οὕτω: ΣΤ(ΑΥ)ΡΟΣ Ι(ΗΣΟΥ) Χ(ΡΙΣΤΟΥ) Υ(ΙΟΥ) ΤΟΥ Θ(ΕΟΥ).

Ἄξια παρατηρήσεως εἶναι ἡ εὐθεία ἄνω πλευρὰ τῶν παραθύρων τούτων ἀντὶ τῆς συνήθους ἡμικυκλικῆς, τὴν ὁποίαν διετήρησαν τὰ μικρὰ ἀνοίγματα εἰς τὰς δύο πλευρὰς καὶ εἰς τὰ δύο ἀετώματα τοῦ ὑπὲρ τὰ πλάγια ὑψουμένου κεντρικοῦ κλίτους. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ μνημείου ἠθέλησε ν' ἀρμονίση τὰ παράθυρα αὐτὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ τετραγώνου ἀφ' ἐνὸς πρὸς τὸ εὐθὺ ἀνώφλιον τῆς θύρας, τῆς ἀνοιγομένης εἰς τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὴν εὐθειάν, μὲ τὴν ὁποίαν περατοῦνται πρὸς τὰ ἄνω αἱ τρεῖς πλευραὶ τῶν πλαγίων κλιτῶν καὶ τοῦ νάρθηκος.

Σχετικῶς μὲ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ μνημείου εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσω μίαν ἀκόμη παρατήρησιν. Μετὰ δηλαδὴ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ νεωτέρου ξυλίνου ὑποστέγου καὶ τῶν μεταγενεστέρων ἐπιχρισμάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ, θ' ἀνέμενέ τις ν' ἀνευρίσκοντο αἱ ὅσαι πακτώσεως τῶν δοκῶν ἢ ἄλλα ἴχνη, δεικνύοντα τὴν ὑπαρξίν ἐκεῖ καὶ ἀρχικῶς ξυλίνου ὑποστέγου, τυπικοῦ, ὡς γνωστόν, ἐξαρτήματος τῶν ναῶν τῆς Μακεδονίας, ὑποστέγου, τὸ ὁποῖον διεδέχθη τὸ μεταγενέστερον, τὸ κατὰ τὰς ἐπισκευὰς ἀφαιρεθὲν. Οὐδὲμία ὁμως τοιαύτη ἐνδειξις παρουσιάσθη, δυναμένη νὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ τὴν ὑπόθεσιν περὶ τῆς καὶ ἀρχικῶς ἐκεῖ ὑπάρξεως τοιοῦτου ὑποστέγου.

Εἰς τὴν πρώτην ἡμῶν μελέτην περὶ τοῦ μνημείου εἴχομεν καταλήξει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τετραγώνου ἐξετέινετο πρὸς Β καὶ πρὸς Ν μέχρι τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων. Οὕτως ἐσχηματί-

ζοντο δεξιά και αριστερά του εσωτερικού τετραγώνου δύο παρεκκλήσια συγκοινωνούντα μετά του κοινού νάρθηκος διά θυρών, όπως τουτο συμβαίνει και διά τον κεντρικόν ναόν.¹ Είς τὸ συμπέρασμα τουτο ὠδηγήθημεν ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὴν βορείαν καὶ τὴν νοτίαν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ κεντρικοῦ τετραγώνου αἱ τοιχογραφίαι φθάνουν εἰς ἀπόστασιν 0,70 μ. ἀπὸ τῆς δυτικῆς γωνίας, γεγονός δεικνύον ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἄλλοτε τοῖχος, βαίων καθέτως πρὸς τὰς πλευρὰς ταύτας.² Ἐπίσης αἱ τοιχογραφίαι τῆς δυτικῆς ὀψεως τοῦ ἰδίου αὐτοῦ κεντρικοῦ τετραγώνου διακόπτονται ἀποτόμως καὶ ἀνωμάλως εἰς τὴν βορείαν καὶ τὴν νοτίαν γωνίαν, λεπτομέρεια δεικνύουσα ὅτι ἡ διακόσμησις συνεχίζετο ἐπὶ τοῖχου μὴ ὑπάρχοντος πλέον.

Τ' ἀνωτέρω συμπεράσματα ἐπεβεβαίωσαν κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον οἱ πολυάριθμοι τάφοι, οἱ εὑρεθέντες εἰς τὸ βόρειον, εἰς τὸ νότιον καὶ εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ μνημείου περὶ τὸ κεντρικὸν τετράγωνον. Ἡ διάταξις τῶν τάφων τούτων, εἰς τοὺς ὁποίους θὰ ἐπανέλθωμεν καὶ κατωτέρω, δεικνύει σαφῶς ὅτι οἱ κατὰ τὸ δυτικὸν διαμέρισμα, δηλαδὴ τὸν νάρθηκα, ὅπως ἐπίσης καὶ οἱ τρεῖς παράλληλοι κατὰ τὸ βόρειον, ἀνήκουν εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ μνημεῖον διετήρει τὴν ἀρχικὴν του μορφήν. Πράγματι, οἱ τάφοι οὗτοι εἶναι κατεσκευασμένοι κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ μεσολαβῇ μετὰ τὴν ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῶν εἰς τὸν νάρθηκα εὑρισκομένων καὶ τῆς δυτικῆς τῶν τριῶν τῶν εἰς τὸ βόρειον διαμέρισμα στενῆ λωρίδι, τὴν ὁποίαν ἀρχικῶς κατελάμβανεν ὁ τοῖχος, ὁ πρὸς τὸ μέρος αὐτὸ κλείων τὸ βόρειον παρεκκλήσιον.³ Ἀπὸ τὴν μελέτην ἐξ ἄλλου τῆς διατάξεως τῶν τάφων εἰς τὸ νότιον διαμέρισμα, καθὼς καὶ τῶν εὑρεθέντων εἰς τὰ πρὸς Α ἄκρα τῶν δύο πλαγίων κλιτῶν, δυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν εἰς μερικὰ συμπεράσματα περὶ τῆς προοῦσης ἐρειψώσεως τοῦ μνημείου. Οὕτως ὁ τοῖχος, ὁ κλείων πρὸς Δ τὸ νότιον παρεκκλήσιον, φαίνεται ὅτι εἶχεν ἐκλείψει ἐνωρίτερον τοῦ ἀντιστοίχου βορείου, διότι τὴν θέσιν αὐτοῦ καταλαμβάνει τὸ πρὸς Δ πέρασ τῶν τριῶν παραλλήλων τάφων, οἱ ὁποῖοι προφανῶς κατεσκευάσθησαν μετὰ τὴν ἐρείπωσίν του. Οἱ κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῶν δύο πλαγίων κλιτῶν τάφοι δύναται νὰ θεωρηθῆ βέβαιον ὅτι κατεσκευάσθησαν, ὅταν τὰ μέρη αὐτὰ τοῦ μνημείου εἶχον ἐρειπωθῆ. Τοῦτο βεβαιοῦται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τοῦ νοτίου κλίτους τάφος, ὁ ἔχων τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἡμικυκλικήν, εὑρίσκεται ἐν μέρει κάτω ἀπὸ τὸν μεταγενεστέρως κτισθέντα ἐκεῖ τοῖχον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ νεώτερος οὗτος τοῖχος ἔχει κτισθῆ εἰς τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς θέσιν τοῦ παλαιοῦ, εἶναι φανερόν ὅτι ὁ ἐκεῖ τάφος κατεσκευάσθη, ὅταν κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο τὸ μνημεῖον εἶχεν ἐρειπωθῆ.

¹ Αὐτόθι, 42 κ.ἑξ. καὶ εἰκ. 23, 24.

² Βλ. αὐτόθι τὴν εἰκ. 23 εἰς τὴν σελ. 40.

³ Ὁ τοῖχος οὗτος, ὅπως καὶ ὁ ἀντιστοίχος τῆς νοτίας πλευρᾶς, σημειοῦται μὲ διακεκομμένην γραμμὴν εἰς τὴν παρατιθεμένην κάτωσιν εἰκ. 1.

Μίαν τέλος ἀκόμη παρατήρησιν μᾶς ἐπιτρέπουσιν αἱ δύο συστάδες ἐκ τριῶν τάφων, αἱ ὑπάρχουσαι εἰς τὰ δύο πλάγια κλίτη. Αἱ πρὸς Α δηλαδὴ πλευραὶ τῶν ἑξ αὐτῶν τάφων εἶναι ἐλαφρῶς λοξαὶ καὶ φαίνονται ἀκολουθοῦσαι μίαν διαγώνιον γραμμὴν. Τοῦτο μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὴν εἰκασίαν, ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχε τοίχος βαινῶν διαγωνίως καὶ κλείων πρὸς Α τὰ δύο κλίτη. Εἶναι δηλαδὴ πολὺ πιθανὸν ὅτι μετὰ τὴν κατάρρευσιν τοῦ πρὸς Α ἄκρου τῶν δύο κλιτῶν καὶ πρὸ τῆς κατασκευῆς τῶν νῦν σφζομένων τοίχων τὰ δύο κλίτη ἐφράσσοντο κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο διὰ προχείρου τοίχου, τὴν κατεῦθυσιν τοῦ ὁποίου ἠκολούθησαν οἱ ἀνοιγέντες τάφοι. Τὸ γεγονός ἐξ ἄλλου ὅτι ἢ πρὸς Δ πλευρὰ τῶν τριῶν τάφων τοῦ βορείου κλίτους ἀκολουθεῖ τὴν γραμμὴν τοῦ ἐκεῖ ὑπάρχοντος τοίχου, μὲ τὸν ὅποιον ἐκλείετο πρὸς Δ τὸ κλίτος τοῦτο, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ τοίχος αὐτὸς κατέπεσεν ἀργότερον, ὑπῆρχε δηλαδὴ ἀκόμη, ὅταν τὸ πρὸς Α μέρος τοῦ κλίτους εἶχεν ἐρειπωθῆ καὶ ὅταν ἀκόμη εἶχε κτισθῆ ὁ πρόχειρος διαγώνιος τοίχος, τοῦ ὁποίου τὴν πιθανωτάτην ὑπαρξιν ὀρίζουσιν αἱ πρὸς Α λοξαὶ πλευραὶ τῶν τριῶν παραλλήλων τάφων.

Ἀπομένουν ὁμοῦ ἀκόμη μερικὰ προβλήματα, τῶν ὁποίων σήμερον δὲν εἶναι πλέον δυνατόν νὰ εὐρωμεν τὴν λύσιν. Πότε δηλαδὴ ἔγινεν ἡ ἐρείπωσις τῶν πρὸς Α ἄκρων τῶν πλαγίων κλιτῶν καὶ ποία ἢ αἰτία τῆς ἐρείπωσώς των, ἐπίσης δὲ καὶ πότε ἀνεκτίσθησαν τὰ μέρη αὐτὰ τοῦ μνημείου. Ὡς πρὸς τὸν χρόνον καὶ τὸν λόγον τῆς ἐρειπώσεως, οὐδὲν δύναται νὰ λεχθῆ. Ἡ ἀνοικοδόμησις των ὁμοῦ θὰ ἔγινεν, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὸν ἀρκετὰ εὐτελεῆ τρόπον τῆς τοιχοδομίας, εἰς χρόνους δυναμένους ἴσως νὰ τοποθετηθοῦν περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος. Δὲν γνωρίζομεν ὁμοῦ πόσος χρόνος παρήλθεν μεταξὺ τῆς ἐρειπώσεως καὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως. Πάντως ἡ πιθανὴ ὑπαρξις τοῦ ἐγκαρσίου τοίχου καὶ οἱ τάφοι κάτωθι τῆς σημερινῆς ΝΑ γωνίας δεικνύουσιν ὅτι ἡ ἀνοικοδόμησις δὲν ἔγινεν ἀμέσως. Βέβαιον ἐν τούτοις νομίζω ὅτι εἰς τὰ κατερειπωθέντα μέρη θὰ εἶχον κατασκευασθῆ πρόχειροι ξύλινοι ἴσως στέγαι. Τοῦτο συμπεραίνω ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι αἱ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν πλευρῶν τοῦ κεντρικοῦ τετραγώνου τοιχογραφίαι διετηρήθησαν εἰς ἀρίστην κατάστασιν, πρᾶγμα ποῦ δὲν θὰ συνέβαιεν ἂν αὐταὶ εὐρίσκοντο ἐπὶ μακρὸν ἐκτεθειμέναι εἰς τὸ ὑπαιθρον.

3. Οἱ τάφοι.

Οἱ δεκαεπτὰ τάφοι, οἱ ἀποκαλυφθέντες εἰς τοὺς περὶ τὸ κεντρικὸν τετραγώνου χώρους, ἀνήκουσιν, ὡς εἶδομεν, εἰς διαφόρους ἐποχάς. Σύγχρονοι πρὸς τὴν ἰδρυσιν τοῦ μνημείου φαίνεται ὅτι εἶναι οἱ τοῦ δυτικοῦ διαμερίσματος, δηλαδὴ τοῦ νόρθης. Ἡ διάταξις πράγματι αὐτῶν κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ἀκολουθεῖ τὰς ἀρχιτεκτονικὰς γραμμὰς τοῦ κτίσματος. Ἀργότερον

φαίνεται ότι κατεσκευάσθησαν οι τρεις παράλληλοι του βορείου κλίτους, μεταγενεστέρως δὲ οἱ λοιποί.

Οἱ τάφοι οὗτοι δὲν παρουσιάζουν ιδιαίτερον ἐνδιαφέρον. Εἶναι ἄπλα ὀρθογώνιοι πλινθόκτιστοι θῆκαι στεγαζόμεναι μὲ τὰς πλάκας τοῦ δαπέδου. Ἡ μόνη ὑπάρχουσα ἰδιορρυθμία εἶναι ἡ παρατηρουμένη εἰς τοὺς δύο ἀκραίους τάφους τοῦ νότου. Οὗτοι ἔχουν προσκεκολλημένην εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς μιᾶς τῶν μακρῶν τῶν πλευρῶν μικρὰν ὀρθογώνιον κόγχην ἀγνώστου, εἰς ἡμὲ τοῦλάχιστον, προορισμοῦ.

Ἡ ὑπαρξίς τῶσων τάφων εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ, ἡ ἀνεύρεσις τῶν ὀπίσθων ἐπιβεβαιώνει τὴν παλαιὰν περὶ τούτων παράδοσιν,¹ δὲν εἶναι μοναδικὸν παράδειγμα προκειμένου περὶ τοῦ καθολικοῦ μονῆς, ὡς ἦτο ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Εἰς αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην ἀνευρέθη εἰς ὁμοίαν περίπτω θέσιν σειρά τάφων ἐντὸς τοῦ καθολικοῦ τῆς παλαιᾶς Μονῆς τοῦ Λατόμου (νῦν Ὁσῖος Δαβὶδ),² ἡ ὑπαρξίς δὲ κρύπτει μὲ πολυαριθμούς τάφους εἰς τὸν ναὸν τῶν Ταξιαρχῶν μᾶς ὠδήγησεν εἰς τὴν εἰκασίαν, ὅτι καὶ ἡ ἐκκλησία αὐτὴ ἀπετέλει πιθανώτατα κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους τὸ καθολικὸν μονῆς.³ Ἡ κατασκευὴ τέλους τάφων καὶ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Ἄλωσιν χρόνους, ἀκόμη καὶ ὅταν τμήματα τοῦ ναοῦ εἶχον ἔρειπωθῆ, ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ναῦσκος ἐξηκολούθησε νὰ παραμῆναι εἰς χεῖρας τῶν χριστιανῶν καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας ὡς μετόχιον τῆς Μονῆς Βλατάδων, ἡ ὁποία ἀπελάμβανεν εἰδικῶν προνομίων καθ' ὅλους τοὺς μετὰ τὴν Ἄλωσιν αἰῶνας.

4. Τὸ τέμπλον.

Σχετικῶς μὲ τὸ μαρμάρινον τέμπλον, ἀφ' ἑνὸς ἡ ἀφαίρεσις τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ξυλίνων νεωτέρων προσθηκῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν εἰς τὰς δύο καθέτους πλευρὰς τοῦ Ἱεροῦ, εἰς τὰς ὁποίας στηρίζεται τὸ ἐπιστύλιον, μᾶς ἐπέτρεψαν μίαν λίαν περιέργον διαπίστωσιν. Φαίνεται δηλαδὴ πιθανὸν ὅτι εἰς τὸ τέμπλον αὐτὸ δὲν ὑπῆρχον μαρμάρινα θωράκια κλειόντα τὸ κάτω μέρος τῶν δύο ἐκατέρωθεν τῆς Ὁραίας πύλης τμημάτων. Πράγματι, οὔτε ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου δαπέδου ἐκατέρωθεν τῶν δύο στύλων, τῶν βασταζόντων τὸ ἐπιστύλιον, οὔτε εἰς τὰς πλαγίας πλευρὰς τοῦ τετραγώνου κάτω τμήματος τῶν στύλων τούτων οὐδὲν ἴχνος ὀπῆς διὰ τὴν στερέωσιν θωρακίου ὑπάρχει. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς δύο καθέτους πλευρὰς τοῦ Ἱεροῦ αἱ ἄριστα διατηρούμεναι τοιχογραφίαι, οὐδαμῶς δεικνύουσιν οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον σημεῖον, ὅπου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶχε προσαρμοσθῆ

¹ Βλ. Ευγγουπούλου, ἐνθ' ἄνωτ. 41.

² Βλ. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον, 12, 1929, σ. 144, εἰκ. 2. Πρβ. καὶ σελ. 151 κ.ἐξ.

³ Ευγγουπούλου, ἐνθ' ἄνωτ. 21 κ.ἐξ.

μαρμάρινον θωράκιον. Ἀντιθέτως εἰς τὴν βορείαν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ τοίχου, τοῦ χωρίζοντος τὸ Ἱερὸν ἀπὸ τὸ ἀριστερὸν κλίτος, διακρίνονται μεταξύ τῆς θύρας καὶ τῆς εἰκόνης τῆς Ἁγίας Ἄννης μετὰ τὴν Παναγίαν σαφῆ τὰ ἴχνη καθέτου αὐλακος, ὀριζομένης μάλιστα καὶ μετὰ ἐρυθρὰν ταινίαν, αὐλακος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀσφαλῶς θὰ εἶχε στερεωθῆ κιονίσκος, κρατῶν εἰς τὸ κάτω αὐτοῦ μέρος μαρμάρινον πιθανῶς θωράκιον.⁴ Ἡ πιθανὴ αὕτη ἔλλειψις μαρμαρίνων θωρακίων εἰς τὸ τέμπλον τοῦ μεσαίου κλίτους εἶναι λίαν περίεργος, ἐγὼ δὲ οὔτε ἄλλο ἀνάλογον παράδειγμα γνωρίζω οὔτε οἴαν-δήποτε ἐξήγησιν ταύτης δύναμαι νὰ δώσω.

5. Αἱ ἐπιγραφαί.

Κατὰ τὰς γενομένας ἐργασίας τῆς ἐκ νέου κατασκευῆς τοῦ μαρμαρίνου διαπέδου τοῦ ναοῦ, κατὰ τὰς ὁποίας ἀπεκαλύφθησαν οἱ τάφοι, μεταξύ τῶν χωμάτων τῶν ἐξαχθέντων ἀπ' αὐτοῦς, εὐρέθησαν ἐλάχιστα συντρίμματα ἐπιγραφῶν, καθὼς καὶ μερικά θραύσματα ἀγγείων.

Αἱ εὐρεθεῖσαι ἐκεῖ ἐπιγραφαὶ ἐπὶ μαρμάρου εἶναι δυστυχῶς ἐλάχιστα, τρεῖς μόνον.

α) Λίαν εὐχάριστον γεγονός εἶναι ἡ ἐπανεύρεσις τῆς πλακός, ἔστω καὶ κολοβωμένης, ἡ ὁποία ἀπετέλει τμῆμα τῆς σαρκοφάγου τοῦ κτήτορος Νίκωνος Σκουτερίου Καπανδρίτου (διαστάσεις τοῦ σήμερον σωζομένου τμήματος: 0.90 0,51μ.). (Πίν. Β. 1). Ἡ πλάξ αὕτη, τῆς ὁποίας σχέδιον εἶχον μεν κάμει τὸ 1920, ὅταν εὐρίσκετο ἀκόμη εἰς τὸ διάπεδον τοῦ ναοῦ, εἶχεν ἐξαφανισθῆ κατὰ τὴν νῆαν πλακόστρωσιν τῆς ἐκκλησίας τὸ 1924-25. Ἦναγκάσθημεν λοιπὸν εἰς τὴν πρώτην ἡμῶν ἐργασίαν περὶ τοῦ μνημείου νὰ δημοσιεύσωμεν τὸ σχέδιον ἐκεῖνο.² Κατὰ τὰς τελευταίας ἐργασίας ἡ πλάξ ἀνευρέθη ἀνεστραμμένη καὶ τοποθετημένη ὡς βαθμὶς εἰς τὸ Ἱερὸν τοῦ δεξιοῦ κλίτους. Δυστυχῶς τὸ ἀριστερὸν ἄνω μέρος τῆς πλακός, ὅπου εὐρίσκετο τὸ συμπλήμα ΝΙΚΟΝ, ἔχει θραυσθῆ ὑπὸ τοῦ ἀσυνειδήτου τεχνίτου. Παραθέτομεν ἐνταῦθα τὸ παλαιὸν σχέδιον καὶ τὴν φωτογραφίαν τῆς σημερινῆς μορφῆς τῆς πλακός πρὸς σύγκρισιν (πίν. Β. 2).

β) Τμῆμα πλακός (διαστ. 0,17 0,135), ἐπὶ τῆς ὁποίας τὸ ἀριστερὸν μέρος ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς: (Πίν. Β. 3)

† Βλέπον.....
 ὃς γὰρ ἐνι.....βα:]
 σιλικην.....

⁴ Βλ. Ξυγγοπούλου, Τέσσαρες μικροὶ ναοί, σ. 35, εἰκ. 18. Εἰς τὸ ἀντίστοιχον νότιον κλίτος οὐδέμια ἐπὶ τῆς τοιχογραφίας ἐνδειξις φανερόναι τὴν ἐκεῖ ὑπαρξίν τέμπλου.

² Ἐπετηρὶς Ἐταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν, 11, 1953, σελ. 357, εἰκ. 7. Ἐπίσης Ξυγγοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 30, εἰκ. 13.

γ) Τμήμα πλακός (διαστ. 0,59 0,57), ἐπὶ τῆς ὀροῖας ἑλλειπῆς πρὸς τὰ ἄνω καὶ τὰ πλάγια ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή: (Πίν. Β. 4).

.....σε]πτως τά[φος;.....

[Ρεβ]έκκα κ(αι) Μαρίας ἀ.....

α]δελφὴ ἔνθα κατάκη[ται.....

...νία ἢ μακαρ(ία) αὐτῶν π[ρος;]

πατρὸς θια †

Αἱ δύο ἐπιγραφαὶ β καὶ γ ἦσαν, ὡς φαίνεται, χαραγμένοι ἐπὶ πλακῶν τοῦ δαπέδου, εὑρισκομένων ὑπεράνω τῶν ἀντιστοιχῶν τάφων. Τὸ γεγονός, ὅτι ἡ τελευταία ἐπιγραφή γ ἀνήκεν εἰς τάφον περικλειόντα τὰ σώματα γυναικῶν, ὁδηγεῖ εἰς τὴν εἰκασίαν, μήπως ὁ ναὸς ἐχρησιμοποιήθη κάποτε ὡς τόπος ταφῆς καὶ διὰ τοὺς εἰς τὴν συνοικίαν, ὅπου ἡ μονή, οἰκοῦντας ἡ Ἰσως καί εἰς τὸ ὅτι ἡ μονὴ εἶχε γίνεαι κάποτε γυναικεία.

6. Ἀγγεῖα.

Εἰς τὰ χρώματα, τὰ πληροῦντα τοὺς τάφους, εὑρέθησαν πολὺ ὀλίγα ἀγγεῖα εὐτελεστάτης κατασκευῆς ἄνευ διακοσμῆσεως, καθὼς καὶ ἐλάχιστα θραύσματα φέροντα ἐγγάρακτα σχέδια. Εἰκόνα τῶν ἐξ αὐτῶν κάπως καλλίτερον διατηρουμένων παραθέτομεν ἐνταῦθα, ὄχι βεβαίως διὰ τὴν διακόσμησιν των, ἀλλὰ διὰ τὴν τεχνικὴν των (Πίν. Β. 5). Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα φέρουσιν ἐπὶ κιτρίνου βάθους ἰσχυρῶς ἐγγάρακτον διακόσμησιν χρώματος καστανοφαίου καὶ καλύπτονται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν των ἐπιφάνειαν μὲ παχείαν ἐφυάλωσιν. Ἡ βαθέως ἐγγάρακτος διακόσμησις τῶν θραυσμάτων τούτων δύναται νὰ χρησιμεύσῃ διὰ τὸν χρονολογικὸν προσδιορισμὸν τῆς τεχνικῆς αὐτῆς, δεδομένου ὅτι τὰ ἐντὸς τῶν τάφων εὑρεθέντα θραύσματα ταῦτα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι παλαιότερα τοῦ 14ου αἰῶνος ἀρχομένου, ὅποτε ἐκτίσθη ἡ ἐκκλησία. Τοῦτο ἔχει κάποιαν σημασίαν, διότι εἶναι γνωστὴ ἡ ἀβεβαιότης ἢ ἐπικρατοῦσα εἰς τὴν χρονολόγησιν τῆς βυζαντινῆς κεραμικῆς.